

דת במרחב הציבורי

בין רשות הרבים לפרהסיה

מלכי רוטנר ועמיתי שחרית

"מרבית הקונפליקטים בין דתיים לחילונים
במדינת ישראל אינם הלכתיים אלא
סוציולוגיים במובנם הרחב. המאבקים אינם
נסובים על הלכות או אמונות מסוימות
והפרתן, אלא על השליטה בזהותה הנראית
לעין של הספירה הציבורית"

של האוניברסיטה העברית. מעבר לפעילותו האקדמית עבד בשדה החינוך והמדיניות בארבעים השנים האחרונות.

ד"ר אדם צחי הוא מרצה לקולנוע במכללת הרצוג שבגוש עציון, מוסיקאי, תסריטאי ויוצר.

מלכי רוטנר היא מנהלת מרכז מפתח מרחב אשדוד - מרכז הכוון תעסוקה לחרדים, וחיה את שני העולמות: החרדי והישראלי. היא בעלת טור דעה שבועי במקומון "כאן דרום" העוסק בגבולות הרחבים של קו התפר בין החרדי לבין הישראלי. פעילה חברתית קהילתית במיזמים הפועלים ליצירת קהילה משותפת, חוצת מגזרים. היא עמיתה בקבוצות שיח ופורומים שונים העוסקים ביחסי חילונים וחרדים, ביניהם בית מדרש חרדי-חילוני "פלוגתא". לומדת בחוג להיסטוריה וסוציולוגיה באוניברסיטה הפתוחה, בעבר שימשה כרכזת קשרי קהילה במרכז "שורשים" לתרבות יהודית בתל אביב.

הרב בצלאל כהן הוא איש חינוך ויזם חברתי חרדי, כיהן בעבר כראש ישיבת "חכמי לב", בוגר בית הספר למנהיגות חינוכית של מכון מנדל. פעל לקידום תעסוקת חרדים ולשילובם בצה"ל ובלימודים אקדמיים, פועל כיום ליצירת קהילות חרדיות חדשות ולפיתוח מנהיגות תורנית עבורם.

נטלי לוי היא מנהלת קבוצת העמיתים, דוקטורנטית בחוג לסוציולוגיה באוניברסיטת תל אביב ופעילה חברתית.

נזיר מג'לי הוא סופר ועיתונאי, מגיש תוכנית אקטואליה בערוץ 2 ופרשן לענייני ישראל בעיתון "א-שרק אלאווסט" היוצא בלונדון, וערוצי טלוויזיה בעולם הערבי.

ד"ר חנין מג'אדלה היא מרצה במכללת אלקאסמי לחינוך, בוגרת בית ספר מנדל למנהיגות חינוכית עובדת סוציאלית, אשת חינוך ופעילה חברתית.

ד"ר עו"ד עופר סיטבון הוא מרצה בכיר בבית הספר למשפטנים במכללה האקדמית צפת ומכהן גם כראש הקליניקה לתאגידים וחברה במרכז האקדמי למשפט ולעסקים ברמת גן.

ד"ר שלמה פישר הוא עמית בכיר במכון למדיניות העם היהודי (JPPI) ולימד סוציולוגיה וחינוך בבית ספר לחינוך

קרן אדמונד דה רוטשילד

הפרוייקט התקיים בתמיכתה של קרן אדמונד דה רוטשילד

הפרהסיה להתקיים בחברה קונפליקטואלית כמו החברה הישראלית.

המושגים "פרהסיה" ו"רשות הרבים" רלוונטיים גם לשדות נוספים שנגענו בהם מעט, אך לא הרחבנו עליהם במאמר זה. הדוגמא הבולטת ביותר היא הסמלים הלאומיים היהודיים של מדינת ישראל וקבלתם על ידי הציבור הערבי ישראלי. ריבוי הגדרות ה'טוב' במרחב הישראלי מזמן לעיתים תכו-פות התנגשויות ופגיעה בערכים מקודשים של האחר בשם השמירה על ה'טוב' שלנו. יישום ההמלצות בשדות אלו חותר לטוב משותף של ראיית האחר ללא ויתור על הזהות האישית.

סוגיות הדת במרחב הציבורי בישראל נידונות לרוב במישור ההלכתי-דתי ומציגות תמונת מצב שאינה ניתנת לפתרון, ומובילה בהכרח להתנגשות. עיסוק ציבורי אינטנסיבי בקיומם של מופעים דתיים נפרדים לנשים וגברים מוביל כל פעם מחדש לדיון עקר, וגורם להתבצרות של שני מחנות אופוזיציוניים, המדברים בשפות שונות.

במסמך זה ביקשנו להפקיע את הדיון מן העניין ההלכתי ולמסגר אותו מחדש כתופעה סוציולוגית רחבה של פגיעה בערכים מקודשים, בקרב הציבור הדתי והחילוני. העיסוק בפגיעה בערכים מקודשים מאחדת בין השפות השונות, ומאפשרת שיח על אודות גבולות חופש הביטוי כאשר ערכים מקודשים של קבוצות אחרות מאתגרים.

לצורך המשגה השתמשנו במונחים ההלכתיים "פרהסיה" ו"רשות הרבים". שני מונחים אלו מתייחסים למעשים שאינם נעשים ב"צנעה", אלא מקבלים ביטוי חיצוני מובהק, אך הפער ההלכתי ביניהם עצום. בעוד שרשות הרבים היא שטח ציבורי נייטרלי ופתוח שרבים מהלכים בו, הפרהסיה אינה רק מעשה שכולם יכולים לראות, אלא הכרזה פומבית והצהרתית הקוראת להתייחסות.

הבנת ההבדל בין המונחים הולידה שתי גישות שאנו מציעים לניהול קונפליקטים בזירה הציבורית. הגישה הראשונה "מעלימה" את הפרהסיה ומעבירה את הקונפליקט לרשות הרבים על מנת לצמצם חיכוכים בין קבוצות. הגישה השנייה מטפלת בקונפליקט תוך באמצעות הכלתו במקום שבו הפרהסיה חייבת להמשיך להתקיים.

הצענו כלל אצבע שיקבע את הגבול, שלאחריו חופש הביטוי הופך ללא לגיטימי במרחב הציבורי במקרים של פגיעה בקודש של קבוצה אחרת. רשות הרבים, בשל היותה מכילה יותר מייצרת פחות תחושת איום. שינויים ברשות הרבים של המרחב הציבורי ישפיעו לאורך זמן גם על היכולת של

מבוא: פרהסיה ורשות הרבים

בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית נערך מדי שנה נשף מסורתי. בשנת 2015 ביקשה קבוצת נשים דתיות להציב בשלב הריקודים מחיצה שתאפשר להן לרקוד בצניעות ללא גברים. היוזמה עוררה תגובות נזעמות מצד סטודנטים ומרצים בפקולטה, ועקב כך קבוצת הנשים הדתיות ביטלו את בקשתן. סטודנטים רבים, ואף כמה מן המרצים הבכירים היו שותפים למניעת המחיצות. פרופ' דוד אנוך שיצא בחריפות נגד המהלך צוטט בעיתון הסטודנטים "פי האתון": "דיבורים מטופשים על התחשבות או על סבלנות רק מרחיקים אותנו מהאמת. הרטוריקה שבה הדברים נידונים היא רטוריקה של מתן אפשרות להשתתף בנשף, אולם לא ניתן להתעלם מההקשר הפוליטי ולהתעלם מכך שיש כאן ניסיון לשנות אופי של אוניברסיטה ושל פקולטה באמצעות כלי סימבולי".¹

מקרה זה היווה חוליה נוספת בדיון הציבורי הסוער על הפרדה מגדרית במרחב הציבורי, כאשר מן העבר האחד ניצבים גורמים דתיים המשתמשים בשיח זכויות ליברלי כדי לקיים את תרבותם הכוללת הפרדה מגדרית, ומן העבר השני הכוחות הליברליים הטוענים בעד שיח זכויות פמיניסטי.

להבדיל, באפריל שנת 2019, הוקרן בפסטיבל דוקאביב הסרט "החוף הנפרד" וזכה לתשבוחות רבות. הסרט מספר את סיפורן של נשים חרדיות הפוקדות את חוף הדתיים בתל אביב בקביעות. על פי התיאור שבסרט, אל החוף "בורחות חבורת האמיצות" בראשותה של הרבנית רביץ בימי ראשון, שלישי וחמישי. נשות החבורה הן חרדיות מבני ברק אשר מוצאות בחוף עצמאות, חופש

ומפלט מחייהן הקשים. לחוף מגיעות גם חילוניות שנוח להן לשהות בחוף נשים בלי מטרידינים. בכתבה שפורסמה באוגוסט השנה באתר ynet תחת הכותרת "נערות בביקיני וחסידות בחלוקים: חוף המבטחים של הנשים".² במאית הסרט קרין קינר צוטטה כאומרת: "אני רואה אותן כנשים מאוד חזקות, מאוד פמיניסטיות במקום שהן נמצאות בו בחברה עם הרבה חוקים והרבה גדרות, והן מוצאות את הדרך. הן לא נועזות והן לא אוטוסיידריות". המרחבים שנסקרו בשני המקרים המתוארים לעיל, שניהם מרחבים ציבוריים. מדוע, אם כן, הפרדה נתפסת לגיטימית בחוף הים, אך לא במוסד אקדמי? מתי אמונות דתיות מאיימות על הניטרליות כביכול של המרחב הציבורי ומתי לא? במסמך זה אנסה לטעון כי מרבית הקונפליקטים בין דתיים לחילונים במדינת ישראל אינם הלכתיים אלא סוציולוגיים במובנם הרחב. כלומר, המאבקים אינם נסובים על הלכות או אמונות מסוימות והפרתן, אלא על השליטה בזהותה הנראית לעין של הספירה הציבורית. בטרם אכנס לעומקו של דיון זה, אבקש להגדיר כמה ממושגי היסוד המהווים לי בסיס לדיון. ראשית, אבחין בין המושגים רשות הרבים ופרהסיה על פי חז"ל, אשר יסייעו לנו להבין את הקונפליקטים הקיימים בזירה הציבורית בין קבוצות שונות. לאחר מכן אדגים מושגים אלה במקרי בוחן שונים.

רשות הרבים ופרהסיה

תרבות חז"ל מציעה שתי הגדרות נפרדות למרחב הציבורי. רי. המונח הניטרלי המגדיר שטח שאינו בבעלות פרטית הנו "רשות הרבים" (בניגוד ל"רשות היחיד"). הכוונה היא בדברי חז"ל לרחוב שעוברים בו אנשים רבים, או שטח פתוח נייטרלי שאין גדר או חומה שסובבת אותו. המונח השני הוא "פרהסיה" (בניגוד ל"צנעה") שפירושו 'בגלוי', קבל עם ועדה (מיוונית: חופש הביטוי). במאמרו "רשות הרבים, פרהסיה ושוק" מתייחס ד"ר שלמה פישר (1997)

¹ פי האתון | <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/11/>

ART2/701/358.html

² <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5563440,00.html>

לצמדי המושגים רשות היחיד/ רשות הרבים וצנעה/
פרהסיה:

רשות הרבים היא מרחב השייך לכולם ולכן אינו שייך לאיש. רשות הרבים היא המרחב שכל אחד יכול להיכנס אליו אך יחד עם זאת, כל יחיד בתוכו נמצא בתוך "דלת אמות" שמהוות עבורו מעין "רשות היחיד ניידת". כניסה וגישה חופשיות לכל אדם הן התנאי שהופך את המרחב לרשות הרבים. איסור כניסתו של מישהו למרחב מסוים הופכת את המרחב הזה לרשות היחיד, כלומר, מספיק שיהא מרחב זה אסור על אחוז אחד מהאוכלוסיה וכבר הוא בבחינת רשות היחיד למהדרין.

פרהסיה היא מרחב שהוא במובהק של הציבור והוא חורג מגיבוב מקרי של יחידות נפרדות. למושג פרהסיה יש תפקיד מרכזי בהלכות שנוגעות לערכים הגבוהים ביותר של החברה היהודית ולזהותה הקולקטיבית: קידוש השם וחילול שבת. למושג "פרהסיה" יש תפקיד מרכזי בסוגיו של קידוש השם: "כי אתא (כאשר בא) רבין אמר רבי יוחנן אפילו שלא בשעת גזירת מלכות לא אמרו אלא בצניעא (יעבור ולא ייהרג) אבל בפרהסיה אפילו מצווה קלה היא ייהרג ובל יעבור".

"פרהסיה" היא מושג מכונן בסוגיה של קידוש (וחילול) השם במובן הרחב, היינו לא רק מעשים של מסירות נפש אלא כל מעשה התורם ל"אמיתות" האמונה היהודית. "ויש דברים אחרים שהם בכלל חילול השם, והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות, דברים שה- בריות מרננים אחריו בשבילם". (רמב"ם, משנה תורה, הלכות יסודי התורה, ה', י"א).

המושגים פרהסיה/צנעה נוגעים לעשייה (או חוסר עשייה) שהיא בבחינת שמירה על הערכים המרכזיים של החברה היהודית ההלכתית, הפרתם, חיזוקם או החלשתם, ולכן לא מפתיע שצמד זה מאוד עקרוני לקביעת גבולות האחדות והזהות של החברה או הקהילה היהודית. הפרה של נורמות חברתיות בפרהסיה, כגון חילול שבת בפרהסיה, יכולה להביא להרחקה מהחברה

היהודית ואף לסנקציות חמורות יותר. על פי הקודים של ההלכה יש להתייחס למחלל שבת בפרהסיה כאל נוכרי, כאל עובד כוכבים - אין מחללים שבת על מנת להציל את מחללי שבת, יין שהם נגעו בו אסור בשתייה ובמידת האפשר מורידים אותם לבור ולא מעלים.

המושג "פרהסיה" נוגע לתחומי הדת, המוסר, הפוליטיקה וגורל הקולקטיב וייעודו. מרחב הפרהסיה הוא מרחב של יחסים, והמעשים הנעשים בו הינם היגדים (statements) לעבוד עבודה זרה לעיני עשרה מישראל (פרהסיה לפי סנהדרין ע"ד עמוד ב') זהו מעשה של הכחשת אמונת הייחוד ואין חילול ה' גדול מזה...

פרהסיה כאמור הוא מונח יווני והאיפיון ה"היגדי" של מרחב הפרהסיה משקף את משמעותו בתרבות היוונית העתיקה: "דיבור כן". מה שמכונן את הפרהסיה הוא העימות ההדדי בין הסובייקטים: "אתה רואה אותי, אני יודע שאתה רואה אותי ואתה יודע שאני יודע".

רשות הרבים לפיכך היא קיום אורחות חיים השומר על המרחב הציבורי נייטרלי ולא מטביע בו חותם כך שכולם יכולים להיכנס ולצאת ממנו. חוף הים הנפרד בתל אביב הוא "רשות יחיד" המתקיימת על פי אידיאולוגיות בתוך המפרץ של שלושת החופים - חוף הדתיים (הנפרד), חוף הכלבים וחוף ה'הומואים'. אין לו שום אמירה מלבד הפונקציה שהוא ממלא, והרחצה הנפרדת לא מצהירה דבר על נורמות הפרדה. לעומת זאת, לאופי הטקסים והאירועים המתקיימים באוניברסיטה יש מימד פרהסי. האוניברסיטה העברית איננה מרחב נייטרלי של רשות רבים, אלא מוסד חילוני בעל מסורות הרואות בהפרדה מגדרית אפליה וככזה הפוגעת בעקרונות השוויון. בקשת הסטודנטיות הדתיות להקצות שטח מעין "רשות היחיד" שבו מותר להן לנהוג בהפרדה, כמו בחוף הנפרד, נדחתה בשל היותה בעלת היגד מתריס. גם אם זו לא הייתה כוונת הסטודנטיות, הרי שהמעשה עצמו נתפס כהצהרה.

הגבול מתקיים, אם כן, כאשר עצם מעשהו של אחד "מצהיר" על זלזול בערכים של האחר. שימוש במונח

הנאורות והליברליזם. אף שככל הנראה לא כוונה בקשת הנשים הדתיות בגלוי ובמכוון לבזות את הערכים הללו, קיומה במרחב ה"פרהסיה", פגעה ברגשותיהם של האוחר-זים בערכים אלו.

המושגים הללו מסייעים לנו להבין מתי קונפליקטים מסוימים בין קבוצות עשויים להיווצר, וכיצד נוכל לנתחם. מושג הפרהסיה מלמד כי לא אי קיום הפעולה או ערך כלשהו הם שפוגעים ברגשות, אלא המרחב שבו היא מתקיימת והאופן ההצהרתי שבו היא מתקיימת. בפרק הבא נציע גישות שונות לניהול קונפליקטים תוך שימוש במושגים אלו.

גישות לניהול קונפליקטים בזירה הציבורית

בטרם נבחן את הגישות לניהול הקונפליקטים, יש לתת את הדעת על תפקידה של הפרהסיה. הפרהסיה אינה רק כלי מתריס המסמן את ההבדל בין הקבוצות, אלא כלי שתפקידו משמעותי בגיבוש זהותי. מקומם של חלק מן הסמלים הזהותיים הנו בפרהסיה דווקא, ולא רק ברשות הרבים. דגל מדינה לצורך העניין, הוא סמל שאמור להתקיים בפרהסיה. הצבעים והצורה שנבחרו לאחר מחשבה מסמלים את ריבונותה של המדינה, מוסדותיה, ההיסטוריה שלה וכן את אזרחיה. הדגל מייצג את המדינה בטקסים חשובים וסך כל סמליו מאגדים או אמורים לאגד את האזרחים תחתיו. ביזוי הדגל כמוהו כביזוי הערכים שהוא נושא, ופגיעה בו כפגיעה במדינה³ הגוררת מאסר של עד שלוש שנים. במדינת ישראל המוגדרת כבית לאומי לעם היהודי, שבה הדגל וההמנון מסמלים את הלאום היהודי בלבד, עלו לא פעם הצעות לשינוי הדגל וההמנון כך שיתאימו גם לאזרחיה הלא יהודים. אחת ההצעות הייתה להסיר את סמל מגן הדוד, כך שהדגל יכלול שני פסים כחור-

"פגיעה ברגשות" נעשה לרוב בהקשר של פגיעה ברגשות דתיים, אך בצורה זו או אחרת משתמשים בו גם כדי לתאר פגיעה ברגשות ליברליים ואחרים. פגיעה זו מתרחשת כאשר מתבצעת פעולה בפרהסיה, לעיני כל, ומכאן נובעת תחושת הפגיעה, מתוך תפיסה של ההצהרה כמעשה המכוון להשפיל או לבזות את האמונה שלי. במאמרו "פגיעה ברגשות דתיים" כותב דני סטטמן (1998) כי פגיעה ברגשותיו של מישהו כרוכה בפגיעה בערכים שאותו אדם מאמין בהם, אך לא כל מעשה הנוגד את הערכים של אדם כלשהו יגרום לפגיעה ברגשותיו. כדי שתיווצר פגיעה מעין זו "יש צורך שמעשהו של הפוגע יתפרש כמבטא בוז, לעג, זלזול בערכיו של הנפגע, בדרך כלל על ידי חילול הסמלים המקודשים של (ערכי) הנפגע, כגון דגל או צלב, או על ידי תיאור מבזה של דמויות מקודשות כישו או מוחמד" (שם, עמ' 137). הפגיעה ברגשותיו של אדם שחש שזלזלו בערכיו היא מפני שערכים אלו מהווים יסוד מרכזי בזהותו האישית של הנפגע ומכיוון שהיא מתרחשת באופן פומבי. סטטמן מביא כדוגמא את ביזוי טקס זיכרון לחללי צה"ל בעצם קיום טקס לציון הנכבה במקביל, ועריכת השוואה בין חיילי צה"ל הנתפסים כקדושים, לבין קורבנות הצד השני שנתפס כאויב, והפגיעה העצומה בה חש היהודי הצינוני לנכחה. טקס יום הזיכרון מסמל את המאבק לתקומת העם היהודי בארצו, וביזויו פוגע בו באופן אישי.

כדי שזו תיחשב פגיעה ברגשותיו של אדם יהודי-צינוני, לא די לבזות את הטקס בצנעה - כלומר, בתוך הבית, ואף לא ברשות הרבים כפי שהיא מוגדרת בתרבות חז"ל, אלא יש לבזות את הטקס ב"פרהסיה", בריש גלי, כלומר: "אתה רואה אותי, אני יודע שאתה רואה אותי ואתה יודע שאני יודע". הסתכלות והסתכלות-נגד.

נחזור למקרה שבו פתחתי את המאמר. בקשתן של הסטודנטיות הדתיות לקיים מחיצה שמאחוריה יוכלו לשהות לבדן ללא נוכחות גברית קוראת תיגר על מסורות מוסדיות רבות שנים של נשפי סיום מעורבים, ברוח ערכי

³ חוק הדגל, הסמל וההמנון המדינה, תש"ט 1949, סעיף 5

נושא צלב. יהודים חיים במדינות אלו ואינם מרגישים כי הדגל הנושא סממן נוצרי מובהק פוגע ברגשותיהם, היות שהדגל טעון במשמעותיות רבות נוספות שכוללות אותם. כלומר, הפרהסיה לא נתפסת כאיום. רוצה לומר, כי סמל שהיה מדיר בעברו, הפך במהלך השנים להתפס כמכיל, ככל הנראה כתוצאה מכך שהחברה הרחיבה את גבולות השייכות שלה. שחקני נבחרת ישראל הערבים הם דוגמא למי שמצויים בשלב הביניים - הם מוערכים על ידי הציבור ומייצגים את המדינה, ולכן יש להם יותר תחושת שייכות וכבוד. מנגד, רשות הרבים של המדינה לא מספיק מכילה, ולכן הסמלים נראים בעצמם כמדירים.

במאמרם של פלד ושפיר "מיהו ישראלי?" (2005) מוצגים אופני התגובה השונים של קבוצות דתיות ופוסקי הלכה באשר לדילמה התיאולוגית שהתעוררה בשעת הופעת הצינונות כתנועה פוליטית חילונית, המבקשת לשוב ולכונן ריבונות יהודית בארץ הקודש. בעוד ששיבת ציון הייתה מונחת בבסיס התקווה היהודית לגאולה במשך אלפיים שנה, הרי איש לא ציפה שהיא תתגשם באמצעות פעולתם של כופרים ומינים בעולם הזה. המיפוי שמציעים פלד ושפיר מאפשר זיהוי של אסטרטגיות שונות לניהול הקונפליקטים בין עולמות המשמעות השונים בחברה הישראלית ובכלל.

- הסכמה פרגמטית - תגובה זו אפיינה את תנועת 'המזרח' בראשיתה. עמדתה האידיאולוגית של קבוצה זו ראתה במפעל הציוני תוכנית להישרדות פיזית, שלמעשה אין לה ערך דתי חיובי או שלילי. הקמתה של מדינה יהודית חילונית שבה יהיו היהודים בטוחים מרע, היא מעשה ראוי ועל היהודים לקחת בו חלק פעיל, אף על פי שאין לו כל קשר לגאולה המיוחלת ולביאת המשיח.

- הסכמה עקרונית - העמדה הידועה של הראי"ה קוק (1865-1935) על "הסיניתזה". ההתיישבות הציונית בארץ ישראל היא "אתחלתא דגאולה", שלב ראשון אך הכרחי בתהליך הגאולה הדתית. עמדה זו אומצה

לים בלבד. עבור היהודים הוא עדיין יסמל טלית, ועבור ערביי ישראל יוכל לסמל את הירדן והים. הצעות מעין אלו נדחות על הסף שוב ושוב, דווקא בגלל חשיבותו של הסימול. במסגרת הטענות העולות מובן כי ההמנון מדיר את מי ש"נפש יהודי" לא הומייה בהם, אך ניכר הרצון להשאיר את הסמלים על כנם. קונפליקטים אלו מגיעים לידי ביטוי בין היתר בטקסים שבהם ישראלים שאינם יהודים מייצגים את המדינה. אחת מהדוגמאות הבולטות היא השתתפותם של שחקנים ערבים אזרחי ישראל במשחקי ספורט בינלאומיים. הסימול והפרהסיה באים לידי ביטוי משני הצדדים. מן הצד היהודי קיימת ציפייה למתן כבוד לסמלים. בשנת 2011 אף העלה חבר הכנסת מיכאל בן ארי הצעת חוק שלפיה כל שחקן שנבחרת ישראל יהיה חייב לשיר את ההמנון הלאומי ולחתום על הצהרת נאמנות למדינת ישראל. מן העבר השני נמצאים בני החברה הערבית שחשים שייכות מורכבת לסמלים של מדינת ישראל. מחד הם מרגישים שייכות למדינה הישראלית ולמוסדותיה, מנגד הסמלים היהודים-דתיים בשלב זה אינם מייצגים אותם. הנוהג במקרה זה הוא החלת הפרהסיה של הסמלים, אך השארת הבחירה האישית בנוגע לשימוש בהם בתחום 'רשות הרבים'. כך, ביברס נאתכו, שחקן ערבי ששימש כקפטן נבחרת ישראל, עמד יחד עם חבריו כשהוא לבוש במדי הנבחרת הנושאים את צבעי הדגל, אך לא שר את ההמנון הישראלי, וכמוהו שחקנים ערבים נוספים. מצד אחד הוא קיבל את הפרהסיה של סמלי מדינת העם היהודי בכך שלבש את המדים ועמד בשירת ההמנון, מאידך הוא לא נדרש להצטרף לשירה. ההתנגדות שלו לא הייתה הצהרתית, אלא 'רשות היחיד' שלו בתוך 'רשות הרבים'.

גם במדינות שאין בהן סכסוך מתמשך ועקוב מדם בין קבוצות שונות באוכלוסייה כמו במדינת ישראל, סמלי המדינה לעתים קרובות לא מייצגים את כלל האזרחים. דגל מדינה וכל סמל אחר מסמל את קבוצת הרוב ומדיר קבוצה או קבוצות מיעוט. במדינות נוצריות רבות הדגל

לפי החוק במדינת ישראל, טקסי נישואין נערכים על ידי רשויות הדת הרשמיות, לפי סדרי הדין הדתי של הדת אליה משתייכים בני הזוג. הסמכות להשאת בני זוג יהודים בישראל היא בידי רבנים שאושרו על ידי הרבנות הראשית לישראל, גוף אורתודוקסי הפועל בהתאם לחוקי ההלכה. הרשות המוסמכת להשיא בני זוג מוסלמים היא בידי בית הדין השרעי, ומקבילים להם בתי הדין של העדה הדרוזית ובתי דין נוצריים שונים. בכל הרשויות הדתיות הללו אין נישואים בין בני זוג מאותו מין. בני זוג מאותו מין יכולים להיחשב לידועים בציבור, שמעמדם החוקי דומה לזה של זוגות נשואים.

בהחלטה תקדימית קיבל בית המשפט העליון בשבתו כבג"צ את העתירה. את פסק הדין כתב נשיא בית המשפט העליון לשעבר, השופט אהרן ברק, ואליו הצטרפו יתר חברי הרכב השופטים למעט אליקים רובינשטיין, שטען כי סוגיה מורכבת זו היא עניין למחוקק. בהחלטה אמר ברק כי על מינהל האוכלוסין לקבל את בקשתם ולשנות את מעמדם האישי של זוגות הומוסקסואלים שנישאו בחו"ל מ"רווקים" ל"נשואים".

עם זאת, ברק הדגיש כי החלטה זו לא עוסקת בסוגיה של הכרה בנישואין של בני אותו מין: "איננו מכירים בסטטוס חדש של נישואים אלה", כתב ברק. "איננו נוקטים כל עמדה באשר להכרה בישראל של נישואין בני אותו מין הנערכים מחוץ לישראל. התשובה לשאלות אלה, בהן אין אנו מכריעים היום, קשה היא וסבוכה".

מהחלטה זו אשר עשתה צעד לעבר מתן זכויות עבור זוגות חד מיניים במדינת ישראל, ניתן ללמוד כיצד עקף ברק את הסימבולי ועבר למעשי. לא נאמרה כאן שום אמירה ערכית או הצהרתית לגבי הכרתה של מדינת ישראל בזכותם של זוגות חד מיניים להינשא, כך שלא ניתנה "פרהסיה" לחילולו של האיסור בעניין ההומוסקסואלי. הדין הועבר ל"רשות הרבים", ובמקום לפנות לחקיקה בעניין נישואי בני זוג בני אותו המין, העניין הוכרע בפן המעשי והתייחס למעמדה של תעודה רשמית מחו"ל.

על ידי המזרחי והמפד"ל משום שהיא מעניקה מש- מעות דתית למפעל הציוני.

- **התנגדות פרגמטית** - העמדה החרדית המקובלת ביותר, מאופיינת בהתנגדות מוחלטת לציונות האידיאולוגית, אך לא למעשית. עמדה זו נובעת משתי מערכות שיקולים. האחת נוגעת להגנה על האינטרס הגשמי של החרדים עצמם, וגישה למשא-בית החומריים הנמצאים בשליטת הציוניים. השניה דומה לזו של הציונות הדתית בניסיון למזער במידת האפשר את הפרת חוקי ההלכה בחברה זו.

- **התנגדות עקרונית** - זוהי גישה של פלגים קיצוניים בחברה החרדית הרואים בציונות מעשה שטן ומסר-בית לקיים איתה כל קשר.

בהשאלה מן הגישות שמנו פלד ושפיר, בזירה הציבורית הישראלית כיום ישנם שני סוגי קונפליקטים. הראשון - קונפליקטים שניתן לפתור בין הסימבולי למעשי באופן פרגמטי (הסכמה והתנגדות פרגמטית), והשני הוא כאשר הקונפליקט מתקיים באשר לסמל עצמו (ההסכמה וההתנגדות העקרונית משקפות גישה זו):

1. גישה ראשונה: "להעלים" את הפרהסיה - מעבר מן הסימבולי למעשי

בשנת 2006 עתרו חמישה זוגות הומוסקסואלים לבג"צ בבקשה לחייב את מינהל האוכלוסין להכיר בתעודות נישואין אזרחיות מחו"ל, ולרשום אותם כזוגות נשואים. בעתירתם הם טענו כי לא זו בלבד שהמדינה פוגעת אנושות בזכויות היסוד שלהם בכך שאינה מאפשרת להם להינשא בארצם, אלא שסירוב מנהל האוכלוסין לרשום אותם כנשואים בתעודות הזהות מנוגד להלכה קודמת שקבע בג"צ לפני כחמישים שנה, המכונה "הלכת פונק שליזנגר". הלכה זו, שעסקה בעתירה של יהודי שנישא בחו"ל לנוצריה, קבעה שפקיד הרישום במנהל האוכלוסין חייב לשנות את רישום מעמדם האישי של בני זוג שנישאו בחו"ל, מבלי להיכנס לסוגיה אם נישואין אלו תקפים בישראל.

פרקטיקה זו מיוצגת על ידי גישות ההסכמה וההתנגדות הפרגמטית שהוצגו מעלה. היא מעבירה את הקונפליקט באשר ליחס לחברי הקהילה הלהט"בית במדינת ישראל מן הפרהסיה ההצהרתית, שבה יש להכריע האם מותר או אסור להיות במערכת יחסים הומוסקסואלית מבחינה הלכתית, עוקפת את הצורך להכריע האם מדינת ישראל מכירה בנישואים חד מיניים, ומעבירה אותו לרשות הרבים. ברשות הרבים היחס הוא מעשי ולא סימבולי, על כן יכול לחול בו הכלל הרחב של הכרה בתעודת נישואין רשמית מחו"ל, בלי להיכנס לשאלת תוקפם של נישואין אלו בישראל.

גם במקרה של "נשות הכותל" ודרישתן "לאפשר חופש תפילה לנשים בכותל המערבי" מצא בית המשפט את הדרך להעביר את הדיון מן הפרהסיה לרשות הרבים. החברות בקבוצת "נשות הכותל" מבקשות להתפלל בט-ליתות ולקרוא בתורה בכותל, בשם חופש הדת, הפולחן והזכות לשוויון. לעומתן, בקרב חלק משמעותי מן הציבור האורתודוקסי קיימת התנגדות חריפה למעשים הנתפסים כפרורמיים וכקוראים תיגר על צביונו האורתודוקסי של הכותל. בשנת 2000, לאחר דיונים חוזרים ונשנים, פסק בג"צ שיש לאפשר את תפילת הקבוצה, והורה לממשלה "לקבוע את ההסדרים והתנאים המתאימים, שבגדרם תוכלנה העותרות לממש את זכותן לתפילה כמנהגן ברחבת הכותל המערבי". בהתאם להמלצתה של ועדת נאמן, הצי-עה המדינה בדיון נוסף שהנשים יתפללו כמנהגן באזור המכונה "קשת רובינסון". קשת רובינסון לטענת המדינה "מקיימת את שני התנאים שהציג הנשיא שמגר, קרי, קיום חופש הגישה לכותל וצמצום פגיעה ברגשות המתפללים. חופש הגישה לכותל יישמר (כמו גם חופש הפולחן) שכן קשת רובינסון היא כאמור ממקטעי הכותל, והתפילה בו תייתר חיכוכים ותמנע פגיעה ברגשות המתפללים בכותל בדרך הנהוגה מימים ימימה". בית המשפט ניסה להעביר את הדיון מתחום הפרהסיה וההצהרה, דבר שגם נשות הכותל רצו, לרשות הרבים שכן קיום התפילה של נשות

הכותל הועבר מרחבת הכותל לאזור אחר הנחשב חלק מה-כותל אך אינו נושא את אותו מטען סימבולי. הדוגמה גם מראה את הקושי למשוך דיון מהרמה הסימבולית לרמה של רשות הרבים. התקשורת והפוליטיקה החזירו בסוף את הדיון לעניין של פרהסיה.

2. גישה שניה: הסמל עצמו. הכלת הקונפליקט בעבר נהגו עובדי כוכבים לנסך (לצקת) יין לשם עבודת הכוכבים שלהם. כמו כל דבר הקשור לעבודה זרה - יין זה נאסר מהתורה לשתיה ולהנאה, היות ועבודה זרה הינה החמורה שבעברות כי היא כופרת במהות האמונה הדתית. לפי ההגדרה ההלכתית, יין שנגע בו מחלל שבת בפרהסיה נחשב אף הוא ליין נסך ואסור בשתיה ובהנאה⁴.

למרות פסיקת האחרונים כי מחלל שבת בפרהסיה מנסך (כלומר אוסר את השימוש בו) את היין על ידי פסיקתו, רבים אינם נוהגים כך. הרב אליעזר מלמד מתייחס לסוגיה זו: "...כך נהגו במשך דורות רבים [על איסור שתייה והנאה ביין שנפתח ע"י מחלל שבת בפרהסיה], כי אכן השבת הייתה הביטוי המובהק ביותר לזהות היהודית, וכל מי שהעז לחלל שבת בפרהסיה התריס בזה התרסה נוראה נגד אמונת ישראל, והודיע קבל עולם שאינו מזדהה עם היהדות." אולם בדורות האחרונים, רבים מישראל למדו מהגויים, עד שנוצר מצב שהשבת כבר לא הייתה הביטוי המא-פיין את הזהות היהודית. בנוסף לכך, אם בעבר המחאה נגד מחללי השבת הועילה למונעם מלפרוץ גדר, בדורות האחרונים פעמים שהמחאה הרחיקה יותר מאשר הועילה. לפיכך, רבים מהפוסקים האחרונים הקלו בשעת הצורך, והורו שרק מי שמחלל שבת בהפגנות, כדי להכעיס ולה-תריס נגד מסורת ישראל, נחשב כגוי. אבל מי שמכבד את השבת בקידוש ובהדלקת נרות אינו נחשב כגוי. ועוד, שאם הוא יהודי שלא זכה לחינוך תורני, מכיוון שאינו מבין את

⁴ יורה דעה סימן קי"ט בד"ה החשוד

סוציולוגית המבחינה בין פגיעה בערכים מקודשים בפרה-סיה אל מול כזו המתרחשת ברשות הרבים. אחת מזכויות האדם הבסיסיות ועמודי התווך של הדמוקרטיה מגולמים בחופש הביטוי. זכות זו נוסדה כדי לאפשר את הבעתן של כל העמדות בציבור, להתיר לומר אותן בקול למרות שלעיתים הן עשויות לקרוא תיגר על ערכים מקודשים של קבוצות אחרות. יחד עם זאת, גם לחופש הביטוי יש הגבלות, הנתונות בוויכוח מתמיד. השימוש במרחב הפרהסי מגלם את חופש הביטוי. הצהרה המבטאת אידיאולוגיות וערכים השנויים במחלוקת חשובה ונדרשת במקרים מסוימים, גם אם היא פוגעת ב'קודש' של קבוצה אחרת. יחד עם זאת ראשית יש לסמן ולקבוע את הגבול שממנו והלאה היא אינה לגיטימית. לחופש הביטוי יש גבול כאשר הוא מגיע לביטויי גזענות או כאשר הוא פוגע בשמו הטוב של מושא הפירסום. מעבר לכך, אין למנוע כניסה או להדיר אנשים מסוימים בשם שמירה על ערכים מקודשים, אך ניתן לקבוע כללים שיקבעו כיצד יתנהגו אנשים אלו במרחב שבו מתקיים ה'קודש'. כך, לדוגמה, איסור על אנשים חילוניים להיכנס לשכונות הנושאות אופי חרדי בולט (כדוגמת שכונת "מאה שערים" בירושלים) אינה לגיטימית, אך הדרישה "לכבד" את התושבים בלבושם, ולשמור על כללי צניעות מסוימים היא הגבול הסביר בין חופש הביטוי לחופש השיסוי. כך גם כניסה ברכב לשכונה יהודית ביום הכיפורים היא צעד שיש לגנות, אך לא יכולה להיות מניעה להיכנס לשכונה זו ברגל. לכן, המסקנה המרכזית העולה ממסמך זה היא כי יש לבחון את נחיצותה ההצהרתית של הפרהסיה בקונפליקטים מסוימים. רשות הרבים הרבה יותר טולרנטית מאשר הפרהסיה, ועל כן יש להעביר את מרבית הקונפליקטים מהמישור העירוני שמזמן התבצרות וקשיחות, למישור הפרגמטי שמאפשר חיים משותפים עם קצת פחות מחלוקת עקרונית. רשות הרבים, בשל היותה מכילה יותר, מייצרת פחות תחושת איום, ומאפשרת ביתר קלות להכיל את הרצון של קבוצות שונות ממני להיות מיוצגות

חומרת חילול שבת, הרי הוא אנוס, ודינו כעין מה שאמרו חכמים לגבי תינוק שנשבה בין הגויים, שכל חילולי שבת הרבים שחילל נחשבים לו כאנוס. ואף אם גדל בבית דתי, פעמים שההשפעה החילונית חזקה כל כך, עד שהוא קרוב להיחשב כשוגג ואנוס שאינו יכול לעמוד בפני רוחות הזמן. ועוד, שיש לחשוש שההחמרה בזה תגרום לעלבונות ומחלוקות במשפחות ובקהילות." סוגיה זו נוגעת בסמל עצמו. במסורת היהודית קיים פתח לעיצוב הפרהסיה היהודית גם על ידי מי שאינו יהודי. שינוי היחס ההלכתי נעשה מתוך גישה הלכתית של "דר-כיה דרכי נועם, וכל נתיבותיה שלום" (משלי ג, יז) כחלק מגישות דתיות המעודדות הסתכלות רחבה יותר. "דרכי נועם" הינה השקפה תלמודית המתבטאת בפרשנות ואף בפסיקה, אשר לפיה התורה לא באה לגרום סבל לאדם, ועל כן פרשנויות אפשריות לתורה שאינן נראות כ"דרכי נועם" נדחות לעיתים לטובת פרשנויות אחרות. כלל זה, למרות שאיננו "כלל יוצר", אלא אסמכתא בדיעבד לפסיקות ולפרשנויות ידועות, נעשה שימוש בספרות הראשונים והאחרונים במקרים רבים נוספים, והוא הופך אצל חלק מהם ל"כלל יוצר". גישה זו והמחלוקת בעניינה יכולות לייצג את ההסכמה וההתנגדות העקרוניות שלאורך הקונפליקט מתקיים בסמל עצמו. היא משאירה את הקונפליקט בפרהסיה ומכשירה אותו תוך שימוש בחוקים קיימים, במקרה זה חוקים הלכתיים. ההתמודדות היא עם שינוי הסמל (הציונות החילונית "מתגייסת" ומצטרפת לאמונה הדתית), או דחייתו (החרמה אידיאולוגית ומעשית מוחלטת).

המלצות:

במאמר זה הפקענו את הסוגייה של דת במרחב הציבורי מהעניין ההלכתי - דתי, ומסגרנו אותה מחדש כתופעה

מקורות

פישר, ש. (1997) "רשות הרבים, פרהסיה ושוק",
סטודיו 32.

פלד י, שפיר, ג. (2005) מיהו ישראלי: הדינמיקה של
אזרחות מורכבת. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב (פרק
רביעי: שכר הלגיטימציה: דתיים ציונים ולא ציונים).

סטטמן, ד. (1998) פגיעה ברגשות דתיים. בתוך: מאוטנר,
מ., שגיא, א. שמיר, ר. רב תרבותיות במדינה
יהודית-דמוקרטית. רעננה: רמות.

בפרהסיה. שינויים ברשות הרבים ישפיעו גם על היכולת
של הפרהסיה להכיל, דוגמת דגל אנגליה או סוגיית
רישומם של זוגות חד מיניים הנישאים בחו"ל.

כמו כן, יש לבחון כיצד ניתן להרחיב את רשות הרבים
באופן הדרגתי וקשוב, אשר בסופו של דבר עשוי להנמיך
את מידת האיום שמייצרת הפרהסיה. הדוגמא הבולטת
היא השימוש בסמלים לאומיים. ככל שהמציאות תרחיב
ותיתן לגיטימציה לאזרחים הלא יהודיים במדינת ישראל,
"האיום" שבסמל ידהה.

